

A cseh menekültek nyomdájának helye a biblikus cseh nyelvű nyomtatványokat közreadó 17. századi magyarországi nyomdák között*

PAPP INGRID

Az elbukott rendi felkelést követően, az 1620-as évektől a cseh korona Habsburg örökös tartománnyá sorolt, intranszigens katolikus egyházpolitikát érvényesítő országaiból nagy számú cseh és morva protestáns menekült indult meg többek között Alsó-Magyarországnak a morva területekkel szomszédos vidékei felé. Az Illésházy család birtokán megtelepedett egy olyan nyomdász család is, amelynek tagjai Prágából menekültek a vallási üldöztetések idején és magukkal hozták nyomdájukat. A nyomda 27 évig az Illésházy család támogatásával működött, és cseh, latin, német és magyar nyomtatványokat egyaránt nyomtatott.¹ Václav Vokál, aki korábban Pavel Čížek nyomdász és könyvtáros segédje volt Prágában, később feleségül vette Čížek lányát, Dorottyt, és önállósította magát, majd Csehországot elhagyva 1636-ban Szenicén alapított nyomdát, amit egy évvel később az Illésházy család birtokára, Trencsénbe vitt tovább.² Az újabb költözködés oka valószínűleg a 16. század óta működő, Illésházyak által támogatott iskola közelsége volt. A trencsényi nyomda első nyomtatványai 1637-ből származnak. Nem bizonyítható, hogy Vokál a csehtestvér egyházhoz tartozott volna, nyomdájából nagyrészt lutheránus művek kerültek ki.

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. A tanulmány az NKFIH posztdoktori kiválósági program támogatásával készült. A 125169. számú projekt a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD_17 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

¹ MÉSZÁROS 2017

² V. ECSÉDY 2010. 68–70.; TELGÁRSKY 1985

A nyomda tulajdonosa 1641-ig Vokál volt, ezt követően özvegye, Dorottyá működtette, aki hozzáment az addig factorként dolgozó Laurentius Benjamin ab Hagéhoz (Vavřinec Benjamin Vodháj), aki szintén Prágából származott és képzett tipográfus volt, így került a nyomda az ő tulajdonába. 1655. évi halála után Dorottyá bátyja, Nikodém Čížek vette át az irányítást, aki korábban festőként és nyomdászként dolgozott Prágában. 1661-ig állt a nyomda élén, majd eladta Paulus Veterinusnak, aki a morva testvérek mozgalmához tartozó vejének, Jan Dadannak szerezte meg azt, azonban Čížek 1664-ben bekövetkezett haláláig a nyomda Trencsénben maradt.³

Fordulópontot jelentett 1645, amikor is Vágszilásra betelepítették a jezsuitákat, és innen – Lippay György esztergomi érsek közbenjárására – áttelepültek a túlnyomó többségben protestáns városba, Trencsénbe.⁴ A polgárság és a városi tanács ellenezte a rend befogadását, követeik panasszal és eltávolításukat kérve fordultak az országgyűléshez, kérésük azonban elutasításra került. A jezsuiták jogorvoslatért III. Ferdinánd királyhoz folyamodtak, aki 1647. évi rendeletével megerősítette a rend trencsényi helyzetét. Ez arra ösztönözte a Vágszilason tartózkodó rendtársakat, hogy áthelyezzék központjukat a városba. Az eddig az Illésházyak támogatását élvező lutheránusok és az exuláns nyomda pedig a család rekatolizációjával elvesztette pártfogóját. A cseh exulánsok nem tértek át a katolikus hitre, hanem inkább a hallgatást választották. A nyomtatványok számának nagyarányú csökkenését Gulyás Pál a trencsényi nyomdáról írott tanulmányában a jezsuiták ellenreformációs törekvéseivel hozza kapcsolatba.⁵

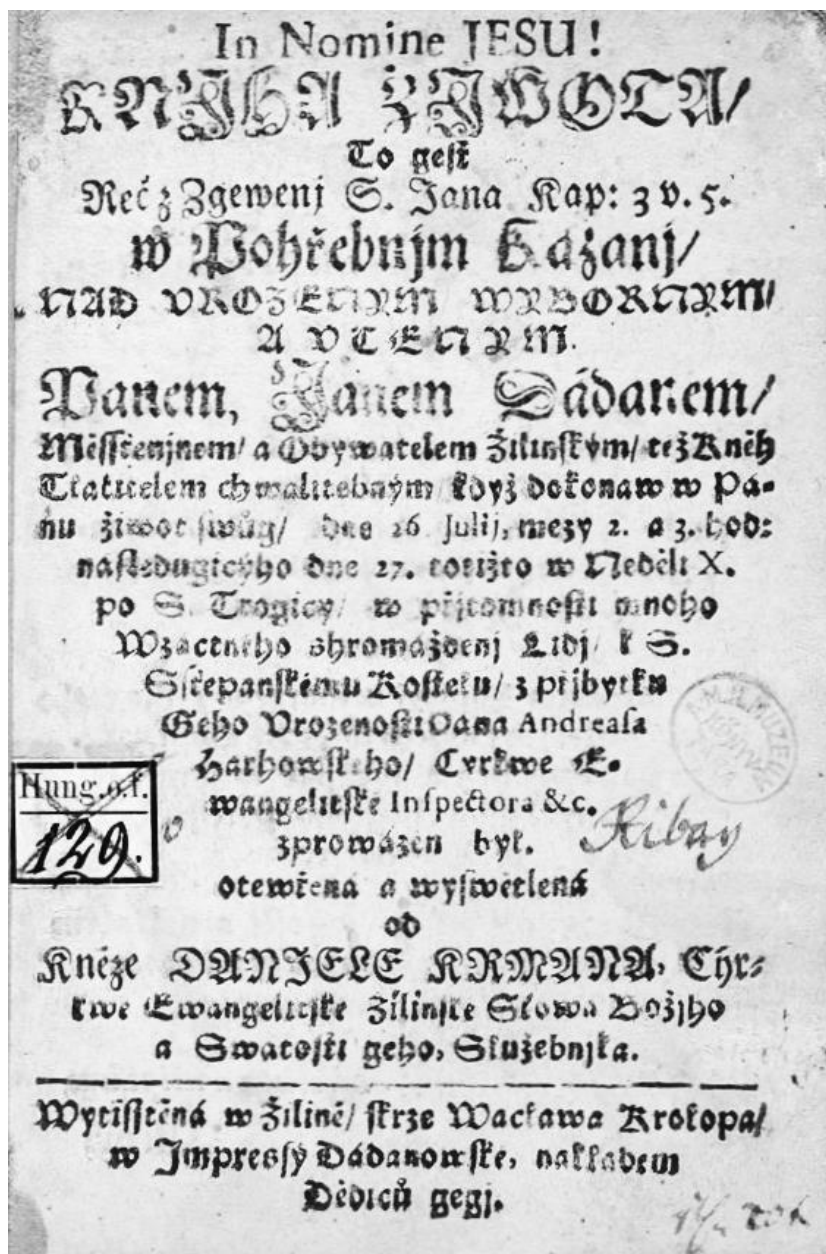
A nyomdát 1664-ben átvitték Zsolnára, ahol Jan Dadan tulajdonában működött tovább 1674-ben bekövetkezett haláláig, majd özvegye vezette tovább fia, ifj. Ján Dadan nagykorúságáig.⁶ Ezt követően az ifjabb Dadan tulajdonába került, aki megpróbált eleget tenni a katolikus felekezettűek megbízásainak is.

³ MÉSZÁROS 2017

⁴ VLAHOVICS 1895

⁵ GULYÁS 1943

⁶ JANČULOVÁ 2012

Halotti prédikáció Ján Dadan temetésén, Zsolna, 1704. RMK II. 2224 (OSZK)

A zsolnai nyomda további sorsáról a Ján Dadan fölött elmondott halotti prédikációból értesülünk, amelyet Daniel Krman tartott meg.⁷ 1704-ben Ján Dadan egy Rákóczinak tulajdonított munka⁸ nyomtatási munkálatai alatt megbetegedett és egy hét múlva meghalt. A gyermektelen Dadan halálát követően a nyomdát sógora, Ján Chrastina örökölte. Dadan halálát követően 1707-ig nem ismerünk a zsolnai nyomdából származó nyomtatványt, ez idő alatt valószínűleg szünetelt a nyomtatás. Erre enged következtetni az 1707-es rózsahegyzi zsinaton Daniel Krman kezdeményezése egy evangélikus nyomda létrehozására. Végül Chrastina a nyomdát átvitte a morva határ melletti Puhóra, ahol 1711–1742 között működött.

Az 1711 előtti magyarországi cseh nyelvű halotti prédikációkat egy kivételével ebben az exuláns nyomdában jelentették meg,⁹ az utolsó darab kivételével Trencsénben (ez az utolsó darab 1704-ben Zsolnán készült és magát a nyomdatulajdonos Dadant búcsúztatta). Egyetlen olyan nyomtatványt ismerünk, amely cseh nyelvű gyászbeszédet tett közzé Magyarországon és nem az exuláns nyomdában adták ki, ezt 1684-ben Lőcsén a Brewer-nyomda nyomtatta.¹⁰

⁷ RMK II. 2224. – Az 1670 utáni magyarországi nyomtatványokra RMK I. vagy II. sorszámmal hivatkozunk.

⁸ Krman szövege alapján a (csupán tervezett?) kiadvány műfaja is meghatározhatatlan. Lehetett olyan párleveles imádságkiadvány, amelyet Rákóczi nevéhez kapcsolva 1703-ban jelentetett meg a lőcsei nyomda magyarul (*Magától a' kegyelem szerint formáltatott alázatos imádsága, mellyel az ő Urának Istenének orcáját mindennapon engesztelni szokta*), latinul (*A se pro mensura gratiae concepta supplex precatio, qua Domini Dei sui faciem quotidie exorare solet*), németül (*Das beuethige Gebeth, welches selbsten abgefasset und taeglich vor dem Angesicht seines Gottes oringet*) és csehül (*Pokorná modlitba, kterú sám zložil*), 1704-ben pedig a nagyszombati latinul. Lehetett olyan manifesztum, amelyet többet is készítettek ekkortájt a hazai nyomdák, például a *Recrudescunt* (Lőcse, 1704; Nagyszombat, 1704) vagy a *Sciat orbis Christianus* (Debrecen, 1705). Lehetett továbbá olyan parancslevél, rendelet vagy egyszerű formaúrlap, amelyenre szintén több példát ismerünk 1703-ból a debreceni nyomdából. Példáink többnyire Petrik Géza 1712–1860 közötti bibliográfiájának VII. kötetéből (*Pótlások [1701–1800]*, 1989), a latin és a német nyelvű lőcsei imádságkiadvány Sztripszky- (262, 261), a cseh nyelvű pedig Čaplovič-tétel (CCLXXIV).

⁹ KECSKEMÉTI–PAPP 2013; PAPP 2014; PAPP 2015; PAPP 2015a; PAPP 2016a; PAPP 2017

¹⁰ RMK II. 1544

Egyéb műfajú cseh nyelvű nyomtatványok viszont nemcsak az exuláns nyomdában kerültek kinyomtatásra, hanem Lőcse, Nagyszombat és Pozsony városában működő nyomdáknál is.¹¹ Az első cseh nyelvű nyomtatvány 1634-ben jelent meg Lőcsén.¹² Az 1640-ig ott készült 91 nyomtatványból, ami a nyomda összterméke, csupán 9 kiadvány cseh nyelvű.¹³ 1636-ban került kinyomtatásra Jíří Třanovský *Cithara sanctorum* című énekgyűjteménye, ami a nyomda első kottás kiadványa.¹⁴ Szintén 1636-ban nyomtatták a szenicei nyomda egyetlen ma ismert nyomtatványát, Jakub Joannides *Virtutes Christi* című cseh nyelvű utraquista verses elmélkedését.¹⁵

¹¹ Az itt tárgyalásra kerülő nyomdák teljesítményéről csak viszonylagos képet kaphatunk. Mindez több okra vezethető vissza: nem ismerünk minden kinyomtatott művet, vannak töredékesen fennmaradt nyomtatványok és vannak olyan kiadványok, amelyek létezéséről kizárólag bibliográfiákból értesülünk. 1670-ig az RMNy igen megbízható adatait használhatuk a számításokhoz, az azt követő időszakra ma még csak jóval hiányosabb adatokat adhatunk meg. Alább csak a nagyrészt (fő részében) cseh nyelvű nyomtatványok adatait összegezzük. Az egyszerűség kedvéért itt mindegyiket cseh nyelvű kiadványnak nevezzük, noha természetesen változó mértékű szlovakizáló tendenciák jellemzik a szövegeket. Az alább összegzettekben túlmenően a nyomtatványoknak még három további csoportját szükséges röviden megemlíteni (ezek adatai az alábbi kimutatásokban nem szerepelnek): 1. Többnyelvű, jelentős részben cseh nyomtatványok: RMNy 1686 (Lőcse, 1637, latin evangéliumi idézetgyűjtemény cseh magyarázó versekkel), 1811 (Trencsén, 1637–1641 között, latin és cseh szótárkiadvány), 1963 (Trencsén, 1642, bibliai idézetgyűjtemény latin és cseh párhuzamos szöveggel), 2495 (Trencsén, 1653, latin és cseh katekizmus), 2591 (Lőcse, 1655); RMK II. 2010 (Nagyszombat, 1700, utóbbi kettő a *Cantus catholici* kiadása latin és szlovakizáló énekekkel). 2. Csekély részben cseh nyelvű nyomtatványok, gyakran csak egy cseh verssel. Az RMNy a gyűjtőkörébe eső külföldi kiadványokat is regisztrál ezek között, itt csak a hazaiakat említjük: RMNy 1013 (Kassa, 1611), 1346 (Pozsony, 1625, liturgikus szövegrészek), 1802 (Trencsén, 1639), 2860 (Nagyszombat, 1659). 3. A cseh nyelvet is tartalmazó, soknyelvű szótárkiadások, szójegyzékek, beszédgyakorlatok. Csak a hazai kiadásúakat említjük: RMNy 1626 (Lőcse, 1635), 2236 (Nagyszombat, 1648), 2582 (Lőcse, 1655), 2583 (Lőcse, 1655), 2881 (Trencsén, 1655–1663 között).

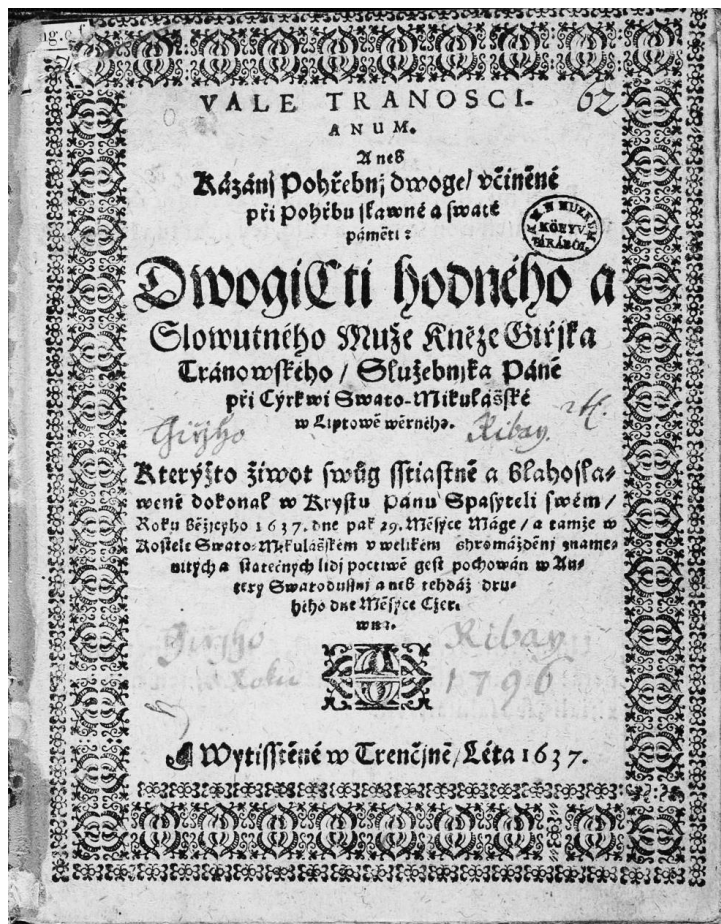
¹² RMNy 1594. – 1670-ig a magyarországi nyomtatványokra RMNy-sorszámukkal hivatkozunk.

¹³ A lőcsei nyomtatványok adatai az 1634–1670 közötti időszakra az RMNy adatai alapján. A cseh nyelvű kiadványokat szintén az RMNy, mégpedig a nyelvi mutatók alapján állítottuk össze, azonban az RMNy néhány hiányát és tévedését hallgatólagosan korrigáltuk. A figyelembe vett cseh nyelvű nyomtatványok adatait évtizedenként tételesen felsoroljuk. Az 1634–1640 közötti időszakra: RMNy 1594, 1632, 1655, 1684, 1777, 1780, 1838, 1839; továbbá AUGUSTÍNOVÁ 2011. 2. sz.

¹⁴ RMNy 1655

¹⁵ RMNy 1662

A nyomda az előzőleg már ismertetett módon hamarosan átkerült Trencsénbe, ahol 36 nyomtatvány került kinyomtatásra 1640-ig, amelyek közül 19 kiadvány cseh nyelvű.¹⁶ 1637-ben adták ki a nyomda első két halotti prédikációját Jiří Třanovský tiszteletére.¹⁷

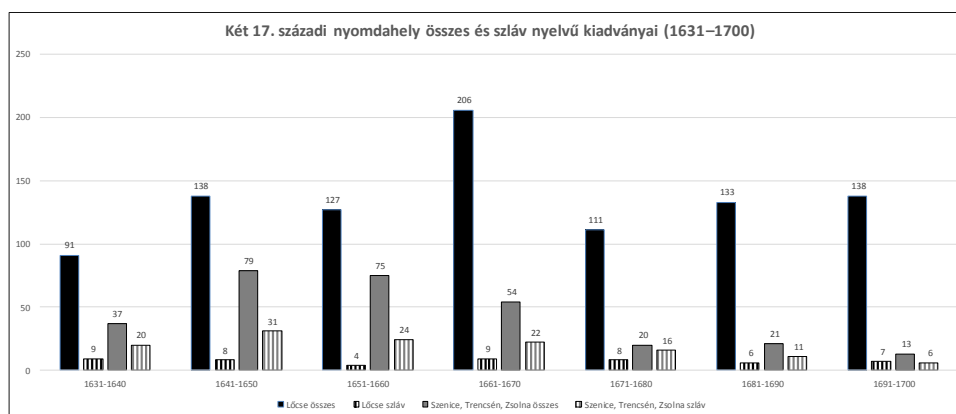

Halotti prédikáció Tranoscius halálára, Trencsén, 1637. RMNy 1705 (OSZK)

¹⁶ A trencsényi, majd később zsolnai kiadványok adatai – a lócseiekhez hasonlóan – 1670-ig az RMNy alapján. Cseh nyelvű 1640-ig: RMNy 1702, 1705, 1706, 1752, 1754, 1795, 1796, 1798, 1799, 1800, 1801, 1803, 1804, 1805?, 1806, 1808, 1809, 1810, 1857. Kérdőjellel olyan nyomtatványokat jelölünk, amelyekből ma nem ismeretes fennmaradt példány, a könyvészeti szakirodalom alapján pedig a nyelvről nem lehet kétséget kizáróan állást foglalni.

¹⁷ RMNy 1705

Az 1636-ban Lőcsén kinyomtatott énekgyűjtemény és az egy évvel később Trencsénben kinyomtatott halotti prédikációk jól szemléltetik a nyomdák közötti funkcionális különbséget: amíg a lőcsei nyomda nagy terjedelmű és példányszámú kiadvány kinyomtatására vállalkozott, addig a trencsényi nyomda kis terjedelmű és alacsony számú nyomtatványok terjesztését vállalta magára. Ezt mutatja Václav Vokál végrendelete is, amelyben a kiadott nyomtatványok példányszámát 300–800 között határozza meg.¹⁸

A lőcsei nyomdában a következő évtizedben, az 1641–1650 közötti időszakban a kiadványok számának több mint 52%-os növekedése figyelhető meg, 138 kiadvány kerül kinyomtatásra, ennek ellenére a cseh nyelvű kiadványok száma még csökken is, ebből az időszakból 8 ilyen nyomtatványt ismerünk.¹⁹ A trencsényi nyomda kiadványainak a számában ugrásszerű növekedés figyelhető meg, aminek elsődleges magyarázata nyilván az, hogy ez a nyomda működésének első teljes évtizede: az előző időszakhoz képest több mint a kétszeresére nő a kinyomtatott nyomtatványok száma, 79 nyomtatványt készítenek, amiből 31 kiadvány szláv nyelvű.²⁰

Ez a növekedés összefüggésbe hozható az exulánsoknak a városban való térnyerésével, befolyásuk növekedésével, a biblikus cseh nyelvű művek iránti fokozódó igényvel. Feltételezhető, hogy e művek kinyomtatását a cseh

¹⁸ TELGÁRSKY 1985. 216.

¹⁹ RMNy 1938, 1939, 2009, 2111, 2187A, 2227, 2331; továbbá AUGUSTÍNOVÁ 2011. 4. sz.

²⁰ RMNy 1906, 1909, 1966, 1967, 1968, 2030, 2032, 2034, 2036, 2037, 2083, 2084, 2085?, 2086?, 2116, 2119, 2121, 2123, 2152, 2153, 2155, 2192, 2193, 2194, 2195, 2243, 2244, 2292, 2347, 2348, 2349

exulánsokkal együtt élő (magyar-, német-, szlávajkú) városi közösség is támogatással fogadta; tehetett ezért is, mert a kényszerű együttélésnek köszönhetően egymás nyelvének ismerői voltak. Pozsonyban az 1640-es években került kiadásra a nyomda ma ismert mindkét szlovákizáló cseh nyelvű kiadványa. Az egyik Kopcsányi Mihály *Spis o přediwné wěci, která se stala s jednau duší w Prešporku* című katolikus vitairata,²¹ a másik egy ma példányból nem ismert, talán szlovákizáló cseh nyelvű imádságoskönyv.²² 1648-ban Nagyszombatban nyomták Nádas János *Maria matka Boží umírajících* című katolikus kézikönyvét, ami a nyomda egyetlen 1670 előtti szláv nyelvű nyomtatványa.²³

1651–1660 között a lőcsei nyomda tevékenységében valamelyes csökkenés figyelhető meg, 127 kiadványt nyomtatnak ki, amiből 4 nyomtatvány cseh nyelvű.²⁴ Ebben az időszakban a mecénás nemesi családok jelentősebb része már visszatért a katolikus hitre, így a lőcsei nyomda, amelyben túlnyomórészt lutheránus és kálvinista művek kerültek kiadásra, elvesztette támogatóit, és a polgári réteg nem rendelkezett akkora anyagi bázissal, hogy ezt a csökkenést támogatásával áthidalja. Szintén enyhe visszaesés figyelhető meg a trencsényi nyomdában is: 75 kiadványt nyomtatnak ki, amiből 24 a cseh nyelvű.²⁵

Az 1661–1670 közötti időszak a lőcsei és a trencsényi nyomda történetében is a tulajdonosváltás évtizede. A lőcsei nyomda irányítását Lorenz Brewer 1664-ben bekövetkezett halála után Samuel Brewer vette át, 1665–1699 között a vezetése alatt működött tovább. A váltást követően ugyan válságos időszakot élt át a nyomda, ennek ellenére 206 nyomtatványt nyomtatnak, ami az előző évek viszonylatában a legmagasabb szám, ebből 9 nyomtatvány cseh nyelvű.²⁶ Ezzel szemben az exuláns nyomda termékeinek a száma Nikodém Čížek 1661-ben bekövetkezett halála és a nyomda Zsolnára való átköltöztetése után jelentősen csökken. A lutheránusok ugyanakkor továbbra is igényt tartottak az erőszakos térítés következtében Zsolnára átköltözött nyomda termékeire, és a Dadan család továbbra is megpróbált eleget

²¹ RMNy 2020. A pozsonyi szellemről: HELTAI 2005. 151–153.

²² RMNy 2283?

²³ RMNy 2235. Nádasiról: TŰSKÉS 1997

²⁴ RMNy 2588, 2648, 2721, 2841

²⁵ RMNy 2394, 2395, 2442, 2446, 2477, 2492, 2553, 2554, 2556, 2608, 2614, 2616, 2670, 2741, 2802, 2805, 2806, 2880, 2882, 2883, 2948, 2950, 2951, 2953

²⁶ RMNy 3099, 3101, 3168, 3218, 3298, 3363, 3456, 3558, 3658. Az RMNy 3301. tétel a nyelvi mutató szerint cseh nyelvű nyomtatvány, azonban téves a megállapítás. A gyászbeszéd német nyelvű, a parentált személy cseh exuláns felesége.

tenni sorstársai megrendeléseinek. Ebben az évtizedben 54 nyomtatványt nyomtattak, ami kétharmada az előző időszakénak, és közülük 22 bizonyítottan szláv kiadvány.²⁷

A lőcsei nyomdában az 1671–1680 közötti időszakban 111 nyomtatvány és az 1681–1690 közöttiben 133 kiadvány került kinyomtatásra.²⁸ A számokból is kitűnik, hogy a gyászévtized okozta visszaesés után a lőcsei nyomda termékei ismét lassú növekedésbe kezdtek. 1671–1680 között 8, 1681–1690 között 6 cseh kiadvány jelent meg Lőcsén.²⁹ Az utóbbi évtizedben nyomtatták az egyetlen, Lőcsén cseh nyelven kiadott, már említett halotti prédikációt. Ezzel szemben a zsolnai nyomdában 1671–1680 között mindössze 20 nyomtatványt készítettek, amelyek közül 16 szláv nyelvű.³⁰ A nyomtatványok számának drasztikus csökkenése id. Jan Dadan betegségével és halálával függhet össze. Halálának pontos dátumát nem ismerjük, azonban az 1676-ban kiadott nyomtatványon Alžbeta Dadanová van feltüntetve nyomdászként. Az 1681–1690 közötti időszakban a kiadványok stagnálását figyelhetjük meg, a nyomtatványok száma 21, ebből a fele, 11 cseh nyelvű,³¹ és 1685-ben már ifj. Ján Dadan szerepel mint nyomdász.

Lőcsén az 1691–1700 közötti időszakban 138 kiadvány került kinyomtatásra, ami bizonyítja, hogy az ellenreformációs időszakban is vezető szerepet játszik a protestáns lőcsei tipográfia. A cseh nyelvű kiadványok száma továbbra is alacsony, 7 marad.³² Ezzel szemben a zsolnai nyomdában csökkenés figyelhető meg, 13 nyomtatvány jelent meg, közülük 6 cseh nyelvű.³³

²⁷ RMNy 3014, 3071, 3072, 3134, 3135, 3183, 3185, 3186, 3264, 3330, 3332, 3398, 3399, 3401, 3402, 3499, 3504, 3621, 3624, 3624A, 3691A, 3696

²⁸ Az 1671–1700 közötti időszak lőcsei könyvtermésének adatai a korábbi szakirodalom alapján: PAVERCSEK 1979–1980. II. 350. Az RMNy elkészültével e számok növekedése várható.

²⁹ Az 1671–1700 közötti időszakra nézve mindkét nyomda cseh nyelvű nyomtatványait magunk gyűjtöttük össze az RMK II., annak pótlásai és Sztripszky alapján. Tételesen, 1671–1680: RMK II. 1322, 1339a, 1339b, 1339c, 1339d, 1361, 1406b, 1467d; 1681–1690: RMK II. 1528, 1544, 1551, 1573, 1592, 1616. A betűjellel kiegészített sorszámok az OSZK betanított RMK II.-példánya és az RMNy-csoport cédulakatalógusa alapján.

³⁰ Az 1671–1700 közötti időszak zsolnai összes könyvtermésének adatait magunk gyűjtöttük össze az RMK I. és II., azok pótlásai és Sztripszky alapján. Az RMNy elkészültével e számok jelentősebb növekedése várható. Az 1671–1680 közötti cseh nyelvű könyvek: RMK II. 1314c, 1328a, 1328d, 1352a, 1375a, 1375d, 1394, 1394a, 1394b, 1417c, 1417f, 1438a, 1438c, 1464a, 1464c, 1475a

³¹ RMK II. 1497, 1498, 1515a, 1533, 1555c, 1555d, 1555e, 1601, 1601a, 1601b, 1628a

³² RMK II. 1737, 1739, 1739a, 1740, 1835, 1839, 2005

³³ RMK II. 1704, 1724g, 1766, 1875a, 1980a, 2031a

Aktivizálódott viszont a maga katolikus nyomtatványaival a nagyszombati nyomda, amelyben 1671–1700 között 16 szlovákizáló cseh nyelvű kiadvány készült.³⁴

Összegzésül elmondható, hogy az 1631–1700 között a lőcsei nyomdában kinyomtatásra került 944 és az exuláns nyomdában ugyanebben az időszakban kinyomtatott 299 nyomtatvány összehasonlításában tetten érhető a két nyomda törekvéseiben érzékelhető különbség. A lőcsei nyomda arra törekedett, hogy kielégítse a szélesebb közönség igényeit (Lőcse és környéke evangélikus, Felső-Magyarország és az Erdéllyel határos országrészek kálvinista lakosságát). Kiadványszáma a magyarországi nyomdahelyek viszonylatában a legmagasabb,³⁵ sok köztük a nagy terjedelmű munka. Ennek ellenére a cseh nyelvű nyomtatványok a nyomda össztermékéhez képest rendkívül kis számot mutatnak, csupán 51 szláv nyomtatvány került kinyomtatásra ebben az időszakban, ami a nyomtatványok 5,5%-a. Ezzel szemben a szenicei, trencsényi, majd zsolnai nyomda összterméke 299 nyomtatvány. Egy szűkebb közösség igényeit kielégítő kisebb nyomda képét mutatja. Nagyrészt lutheránus műveket adott ki, azonban előfordult, hogy megpróbált eleget tenni a katolikus felekezeti megbízásainak is. (Erre egyetlen példát ismerünk, az esztergomi prímást dicsőítő, 1689-ben kinyomtatott kiadványt, amelyen nincs feltüntetve sem a nyomtatás helye, sem a nyomtató neve.³⁶) 130 nyomtatványt adtak ki cseh nyelven, a nyomda össztermékének 43,4%-át.

A nyomda tulajdonosai, ahogy már láttuk, exuláns csehek voltak – Alžbeta Dadanová kivételével, aki csak kényszerűségből és rövid ideig állt a zsolnai nyomda élén –, akik számára fontos volt sorstársaik felmerülő igényeinek és megbízásainak a kielégítése. A trencsényi, majd zsolnai nyomda meghatározó szerepű intézmény volt az exulánsok körében, ezzel szemben a lőcsei nyomda csupán kiegészítő szerepet töltött be a cseh nyelvű nyomtatványok megjelenítésében.

³⁴ 1671–1680: RMK II. 1324b, 1343, 1372a, 1409; 1681–1690: RMK II. 1649b, 1675a; 1691–1700: RMK II. 1701, 1741, 1792b, 1813a, 1850, 1857a, 1860a, 1942b, 2024h, 2028

³⁵ V. ECSEDY 2001. 40.

³⁶ RMK II. 1655

BIBLIOGRÁFIA

AUGUSTÍNOVÁ 2011

AUGUSTÍNOVÁ, Eva: *Cithara sanctorum: Bibliografia*. Slovenská Národná Knižnica, Martin, 2011

GULYÁS 1943

GULYÁS Pál: A trencsén-zsolnai könyvnyomda = *Magyar Könyvszemle* 67. (1943) 118–123.

HELTAI 2005

HELTAI János: A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601–1655). In: „*Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...*” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Szerk.: HELTAI János–TASI Réka. Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Miskolc, 2005. 115–174.

JANČULOVÁ 2012

JANČULOVÁ, Ivana, zost.: *Žilinská knižnica rodiny Dadanovcov: Zborník z odborného seminára vydaný pri príležitosti 350. výročia narodenia Jána Dadana ml.* Krajská knižnica v Žiline, Žilina, 2012

KECSKEMÉTI–PAPP 2013

KECSKEMÉTI Gábor–PAPP Ingrid: A magyarországi szlovákizáló cseh nyelvű halotti beszédek kutatásának helyzete. In: *Docendo discimus: Doktoranduszhallgatók és témavezetőik közös tanulmányai a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájából*. Szerk.: HUSZTI Tímea. Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2013. 7–14.

MÉSZÁROS 2017

MÉSZÁROS Andor: A cseh exulánsok és nyomdáik Magyarországon. In: *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben*. Szerk.: KOVÁCS Eszter–MÉSZÁROS Andor. Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék Vallástudományi Központ–OSZK, Esztergom–Budapest, 2017. 91–95.

PAPP 2014

PAPP Ingrid: A 17. századi szlovákizáló cseh nyelvű halotti beszédek forrásainak bemutatása. In: *KoraiújkorÁSZ: Koraiújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*. Szerk.: KÁDÁR Zsófia–KÖKÉNYESI Zsolt–MITROPULOS Anna Diána. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2014. 106–118.

PAPP 2015

PAPP Ingrid: Cseh exulánsok a felső-magyarországi városokban. In: *Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva: Fiatalkonferenciája 2014*. Szerk.: BARTÓK Zsófia Ágnes–FAJT Anita–GÖRÖG Dániel–MARÓTHY Szilvia. Reciti, Budapest, 2015. 137–143.

PAPP 2015a

PAPP Ingrid: Cseh menekültek Felső-Magyarországon a fehérhegyi csata után. In: *Hely, identitás, emlékezet*. Szerk.: KESZEI András–BÖGRE Zsuzsanna. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 301–313.

PAPP 2016

PAPP Ingrid: Egy felső-magyarországi könyvműhely szerepe a 17. századi lutheránus reprezentációban. In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Szerk.: BATHORY Orsolya–KÓNYA Franciska. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2016. 315–323.

PAPP 2017

PAPP Ingrid: A lutheránus egyház alapítóinak emlékezete a 17. századi szlávajkú magyarországi evangélikus polgárság körében = *Történelmi Szemle* 59. (2017)/2. 299–314.

PAVERCSIK 1979–1980

PAVERCSIK Ilona: A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1979. 353–408.; 1980. 349–473.

TELGÁRSKY 1985

TELGÁRSKY, Jozef: Produkcia trenčianskej exulantskej tlačiarne. In: *Trenčín: Remeslá, tlačiarne, architektúra*. Zost.: Milan ŠIŠMIŠ. Vydavateľstvo Alfa, Bratislava, 1985. 189–219.

TÜSKÉS 1997

TÜSKÉS Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János). Universitas Könyvkiadó, Budapest, 1997

V. ECSEDY 2001

V. ECSEDY Judit: A 17. század első felének nyomdai körképe. In: *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos ülészaka és kiállítása, 2000. október 12.* I. A Régi Magyarországi Nyomtatványok harmadik kötete (1636–1655). II. 350 éve született Misztótfalusi Kis Miklós – *Studien über die ungarländische Typographie des 17. Jahrhunderts: Széchényi Nationalbibliothek Wissenschaftliche Tagung und Ausstellung, 12. Oktober 2000.* I. Der dritte Band der Bibliographie „Alte ungarländische Drucke“ (RMNy) 1636–1655. II. Vor 350 Jahren wurde Miklós Misztótfalusi Kis geboren. Szerk.: P. VÁSÁRHELYI Judit. OSZK–Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 37–55.

V. ECSEDY 2010

V. ECSEDY Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század, 1. kötet: Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák.* Balassi Kiadó–OSZK, Budapest, 2010

VLAHOVICS 1895

VLAHOVICS Emil: *A trencsényi királyi katolikus főgymnasium története 1649–1895 = Gimnáziumi Értesítő (Trencsén) 1895.* 7–21.